

АСПЕКТЫ ВЫЗНАЧЭННЯ ПАНЯЦЦА “КРЫЛАТАЕ СЛОВА” ПАВОДЛЕ НЯМЕЦКАЙ ФІЛАЛАГІЧНАЙ ТРАДЫЦЫІ

Цеплякова Альбіна Дзмітраўна

старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі

Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова

(г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

e-mail: albinka-t@yandex.ru

У артыкуле разглядаюцца аспекты вызначэння паняцця крылатага слова ў нямецкай філалагічнай традыцыі і яе ўплыў на фарміраванне паняцця крылатых слоў у рускай і беларускай філалогіі.

Ключавыя словы: крылатае слова, вызначэнне, нямецкая філалогія, беларуская філалогія, руская філалогія

The article deals with the aspects of the definition of the winged word concept in the German philological tradition and its influence on the formation of the concept of winged words in Russian and Belarusian philology.

Keywords: winged word, definition, German philology, Belarusian philology, Russian philology

¹ Даследаванне выканана ў межах задання НДР “Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы (у еўрапейскім моўным кантэксце)” (ДР № 20161332) падпраграмы “Беларуская мова і літаратура” Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства” на 2016–2020 гг.

Праблема вызначэння аб'ёма паняцця “крылатае слова” застаецца надзвычай актуальнай у лінгвістыцы, нягледзячы на тое, што ўпершыню была пастаўлена яшчэ ў другой палове XIX ст. у нямецкай філалогіі. З самага пачатку яна набыла шырокую філалагічную значнасць, стала адной з праблем і літаратуразнаўства, і мовазнаўства, а ў апошні час і нават фалькларыстыкі [1].

Трэба зазначыць, што праблема вызначэння крылатых слоў з цягам часу набыла яскравую нацыянальную маркіраванасць у еўрапейскай філалогіі. Прадстаўнікі розных нацыянальных філалагічных традыцый пры вызначэнні прымет крылатых слоў арыентуюцца не толькі на погляды нямецкіх філолагаў XIX ст. як заснавальнікаў навуковага вывучэння крылатых слоў, але і на існуючыя тэндэнцыі ў межах пэўных нацыянальных адгалінаванняў філалогіі.

Найбольш значымі для вызначэння паняцця крылатых слоў як адзінак сучаснай беларускай літаратурнай мовы з'яўляюцца погляды прадстаўнікоў не толькі айчыннай філалогіі, але таксама нямецкай і рускай нацыянальных філалагічных традыцый, якія аказалі заўважны ўплыў на станаўленне і развіццё лінгвістычнага вывучэння крылатых слоў.

Традыцыйнае разуменне паняцця “крылатае слова” звязваецца з нямецкай філалагічнай традыцыяй, паколькі менавіта там упершыню быў вызначаны такі аб'ект, як “крылатае слова” [2; 3].

Выраз “крылатае слова” ў значэнні “трапная хадзячая цытата” ўпершыню быў ужыты нямецкім пісьменнікам Фрыдрыхам Готлібам Клапштокам (1724–1803) у паэме “Месіяда” (1751–1773), паўтораны пазней англійскім гісторыкам, філосафам і літаратурным крытыкам Томасам Карлейлем (1795–1881) у артыкуле аб Вальтары Скоце (1838). Тэрміналагічнае (resp. навуковае, філалагічнае) значэнне гэты выраз набыў у аднайменнай кнізе “Geflügelte Worte” (1864) нямецкага філолага Георга Бюхмана (1822–1884), у якую былі ўключаны вядомыя цытаты з твораў нямецкай і сусветнай літаратуры. Вызначэнне крылатых слоў у Г. Бюхмана даецца наступным чынам: “Ein geflügeltes Wort ist ein in weiteren Kreisen des Vaterlandes dauernd angeführter Ausspruch, Ausdruck oder Name, gleichviel welcher Sprache, dessen historischer Urheber oder dessen literarischer Ursprung nachweisbar ist” (“Крылатае слова – гэта рэгулярна ўзнаўляльнае ў шырокіх колах грамадства выслоўе, выраз або імя з любой мовы, гістарычная крыніца або літаратурнае паходжанне якога вядома (даказваецца)”) [4, S. XV]. Кніга Г. Бюхмана вытрымала шмат выданняў, атрымала сусветную вядомасць і садзейнічала хуткаму пранікненню тэрміна “крылатае слова” ў іншыя еўрапейскія мовы ўжо ў 80-я гг. XIX ст. (параўн., нарвеж. *bevingede ord*, польск. *skrzydlate słowa*, рус. *крылатые слова*, серб. / харв. *krilata reč*, слав. *okridlená slová*, укр. *крилаті слова*, чэш. *okřídlená slová* і інш.).

Праз стагоддзе ва ўніверсальнай нямецкай энцыклапедыі “Meyers Neues Lexikon” (1973) даецца наступнае вызначэнне крылатых слоў: “Geflügelte Worte: zur Gruppe der phraseologischen Fügungen gehörende Zitate von Autoritäten. Im Gegensatz zum Sprichwort ist ihre Quelle bekannt” (“Крылатыя словы: цытаты з аўтарытэтных крыніц, якія адносяцца да групы фразеалагічных спалучэнняў. Ад прыказак іх адрознівае тое, што крыніца іх вядома”) [5].

У рускай філалогіі погляды Г. Бюхмана атрымалі далейшае развіццё ў зборніку “Крылатые слова” (1930) С.Г. Займоўскага, дзе даецца такое вызначэнне крылатых слоў: “Крылатое слово – всегда намек, напоминание о замечательной мысли, моменте или обстоятельствах, всегда средство сэкономить пространное изъяснение желаемой мысли кратким и выразительным словом или фразой, дать наилучшую или наиболее сжатую редакцию важного положения науки, искусства или философии, либо ввести в курс предмета статьи, речи или доклада”, пры гэтым аўтар падкрэслівае, што “крылатое слово есть пословица или поговорка литературно образованных кругов в отличие от пословиц, речений и поговорок народной речи” (стар. 15–16). С.Г. Займоўскі таксама ўказаў, што “крылатые слова” павінна сустракацца “достаточно часто, чтобы казаться общеизвестным”, але “не на каждом шагу, не походя, иначе меткая фраза потеряет свой «вкус»” (стар. 31).

У надзвычай папулярным зборніку “Крылатые слова” (1955) яго складальнікі М.С. і М.Р. Ашукіны падкрэслілі, што пры адборы матэрыялу яны абав’язаліся на бюхманаўскае (“вузкае”) вызначэнне крылатых слоў і, адпаведна, уключалі толькі тыя адзінкі, “литературный или конкретно-исторический источник которых может быть установлен” [6, с. 5].

А.Д. Райхштэйн у дапаможніку “Немецкие устойчивые фразы” (1971) вызначае “крылатые фразы” як узнаўняльныя ў маўленні ўстойлівыя выказванні, якія ўпершыню былі ўжыты пэўнай гістарычнай асобай і якія асацыююцца з тым ці іншым творам мастацкай літаратуры або з пэўнай сістэмай поглядаў, а часам і з асобай самого аўтара, пры гэтым даследчык дадае, што дзякуючы афарыстычнасці яны шырока распаўсюджаны ў маўленні (стар. 114). Трэба заўважыць, што распаўсюджанасць у маўленні – гэта зусім не адзінкавая функцыя крылатых слоў [7].

У рускай лексікаграфічнай і фразеалагічнай практыцы паняцце аб “крылатых словах”, нягледзячы на некаторыя ўдакладненні, застаецца ў рамках, прапанаваных Г. Бюхманам і развітых С.Г. Займоўскім, а пасля М.С. і М.Р. Ашукінымі, што знайшло адлюстраванне ў даведніках “Русско-норвежский словарь крылатых слов” (1980) В.П. Беркава, “Словарь

латинских крылатых слов” (1982) М.Т. Бабічава і Я.М. Бароўскага, “Русско-английский словарь крылатых слов” (1984) І.А. Уолша і В.П. Беркава, “Русско-немецкий словарь крылатых слов” (1990) Ю.М. Афонькіна, “Большой словарь крылатых слов русского языка” (2000) і “Большой словарь крылатых слов и выражений русского языка” (2008–2009) В.П. Беркава, В.М. Макіенкі і С.Р. Шуляжковай.

У беларускім мовазнаўстве першым да праблемы крылатых слоў звярнуўся Ф.М. Янкоўскі, які ў 1960 г. выдаў зборнік “Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц)”. У прадмове да зборніка “крылатымі словамі” называюцца “не ўсякія хадзячыя выразы, а толькі тыя, што паходзяць з літаратурных крыніц” [8, с. 6] і характарызуюцца “надзвычайнай лаканічнасцю і вобразнасцю, выразнасцю і зразумеласцю” [8, с. 5]. У энцыклапедыі “Беларуская мова” (1994) “крылатымі словамі” называюцца “трапныя выразы літаратурнага паходжання, у якіх глыбіня думкі, значнасць жывіцёвага назірання знітаваны з выразнай слоўнай формай і якія ўжываюцца (ці могуць ужывацца) нароўні з народнымі (фальклорнымі) прыказкамі і прымаўкамі” [9, с. 273]. У энцыклапедыі “Беларускі фальклор” (2005) прапанаваны іншы погляд: “Крылатыя словы – распаўсюджаныя ў маўленні разнастайныя паводле зместу і граматычнай структуры ўстойлівыя выразы, якія характарызуюцца наяўнасцю аўтара ці пэўнай крыніцы паходжання (фальклорнай, літаратурнай, публіцыстычнай, навуковай ці інш.)” [1, с. 729].

У прадмове да першага ў беларускім мовазнаўстве тлумачальнага слоўніка крылатых слоў “Крылатыя выразы ў беларускай мове” (2004) яны вызначаюцца як “разнастайныя па змесце і граматычным афармленні ўстойлівыя выразы і асобныя словы, якія шырока распаўсюджаны ў маўленні і паходзяць з мастацкіх і іншых (публіцыстычных, юрыдычных, навуковых г. д.) літаратурных твораў”, фальклорных тэкстаў (міфаў, легенд, песень, казак, анекдотаў і інш.), а таксама з вусных выказванняў знакамітых людзей”, заўважаецца, што крылатыя выразы характарызуюцца “трапнасцю выказанай думкі, лаканічнасцю і вобразнасцю сродкаў яе выражэння” [10, с. 5].

У беларускай фразеграфіі паняцце аб “крылатых словах” таксама застаецца ў рамках, прапанаваных Г. Бюхманам, што адлюстравана ў шэрагу даведнікаў крылатых выразаў і афарызмаў [10; 11; 12; 13].

Такім чынам, вызначанае ў нямецкай філалагічнай традыцыі паняцце крылатага слова дэтэрмінавала разуменне гэтага паняцця ва ўсходнеславянскай філалогіі [14; 15; 16].

Спіс літаратуры

1. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // Беларускі фальклор : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.
2. Теплякова, А. Д. Источники происхождения крылатых слов в современном немецком литературном языке / А. Д. Теплякова // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – 2006. – № 4 (25). – С. 161–166.
3. Tsepljakova, A. Die Arten geflügelter Worte in der modernen deutschen Schriftsprache / A. Tsepljakova // Даследаванні па германа-славянскай філалогіі = Acta Germano-Slavica : зб. навук. арт. / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – Вып. 1 : Фразеалогія. – С. 141–157.
4. Büchmann, G. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes / G. Büchmann. – 32 Aufl. – Berlin : Haude & Spenersche Verlagsbuchhandlung, 1972. – XVI, 1039 S.
5. Geflügelte Worte // Meyers Neues Lexikon : 25 Bd. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1973. – Bd. 5. – S. 290.
6. Ашукин, Н. С. Крылатые слова: Литературные цитаты. Образные выражения / Н. С. Ашукин, М. Г. Ашукина. – 4-е изд., доп. – М.: Худож. литература, 1987. – 528 с.
7. Теплякова, А. Д. О функциях крылатых слов в речи / А. Д. Теплякова // Фразеология во времени и пространстве : сб. науч. трудов / под ред. Х. Вальтер, В. М. Мокиенко, А. В. Савченко. – Greifswald : E.-M.-A. Universität ; СПб : СПбГУ, 2012. – С. 149–151.
8. Янкоўскі, Ф. Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц) / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.
9. Міхневіч, А. Я. Крылатыя словы / А. Я. Міхневіч // Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 273–274.
10. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік. Ч. 1 : З іншамовных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 136 с.
11. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выказаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Іванова, Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.
12. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік. Ч. 2 : З рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, В. В. Чэх. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 208 с.
13. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамовных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.: тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.
14. Цеплякова, А. Д. Праблема вызначэння паняцця “крылатася слова” ў нямецкай і беларускай філалагічных традыцыях / А. Д. Цеплякова // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте : сборник научных статей / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2010. – С. 182–187.

15. Цеплякова, А. Д. Визначенне паняцця крылатых слоў у рускай лексікаграфічнай традыцыі / А. Д. Цеплякова // Романовские чтения – XIII : сборник статей / под ред. А. С. Мельниковой. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. – С. 151–152.

16. Теплякова, А. Д. Типы крылатых слов в русском языке / А. Д. Теплякова // Проблемы славянской культуры и цивилизации : материалы VII Международ. науч.-метод. конф., 24 мая 2005 г. / отв. ред. А. М. Антипова. – Уссурийск : Изд-во УГПИ, 2005. – С. 186–188.